

УДК 37.013

Неллі АБАШКІНА

м. Київ

Метод вимоги в системі виховання А.С. Макаренка

В статті викладено результати дослідження педагогічної спадщини А.С. Макаренка з метою з'ясування сутності методу вимоги та його реалізації в практиці виховної роботи педагога, а також показу його значення для розвитку сучасної теорії і практики виховання.

“...Я протягом восьми років змушений був бачити не тільки потворне горе викинутих у канаву дітей, але й потворні духовні злами у цих дітей. Обмежитися співчуттям і жалістю до них я не мав права. Я зрозумів давно, що для їх порятунку я зобов'язаний бути з ними незламно вимогливим, суворим і твердим”.¹

Коли в 1920 році Макаренку запропонували завідувати колонією неповнолітніх правопорушників, перед педагогом постало завдання виховувати нову людину в нових соціальних умовах.

Тоді А.С. Макаренко лише усвідомлював, що “нову людину потрібно по-новому кувати”.

А для цього вимагалася інша система виховання, нові вимоги не лише до процесу виховання, але й до його філософсько-теоретичних основ та до результату – нової особистості, яка задовольняла б потреби тогочасного суспільства. Самою першою і необхідною передумовою

---

¹ Макаренко А.С. Передмова до альбома “Наше життя – Горькому – горьківці” // Твори в семи томах. – Т. 7. – Київ, 1955. – С. 262.

виховання нової людини стало формулювання нових педагогічних вимог.

Сутність свого педагогічного досвіду А.С. Макаренко вбачав у якомога більшій вимозі до людини і у якомога більшій повазі до неї. Він писав:

“Коли б хто-небудь спитав, як би я міг в короткій формулі визначити суть мого педагогічного досвіду, я б відповів, що якомога більше вимоги до людини і якомога більше поваги до неї”.²

Історичним досягненням прогресивних вітчизняних педагогів ХІХ ст. є те, що вони запропонували і обґрунтували основний метод морального виховання – метод розумного переконання, який одночасно є найбільш загальним у вихованні дисципліни, свідомості, волі, розуміння обов'язку.

Серед спеціальних методів дисциплінування, які повинні були слугувати забезпеченню порядку, прогресивні вітчизняні педагоги визнавали також значення педагогічної вимоги. Вони вважали, що дитині необхідно знати норми поведінки, набуття навичок загальнокультурної поведінки. При цьому можуть виникнути небажані явища у поведінці дітей. У таких випадках педагог повинен примусити дітей виконати певні вимоги.

Аналізуючи професійні якості учителя, П.П. Блонський указував на уміння учителя ставити перед дітьми визначені, чіткі для них, тверді, але посильні вимоги.³

Н.К. Крупська писала про те, що діти поважають педагога, який твердо проводить у життя свої виховні вимоги.⁴

Педагогічне поняття вимоги ґрунтується на загальному понятті вимоги.

---

² Макаренко А.С. Проблеми шкільного радянського виховання. Лекція 2. Дисципліна, режим, покарання та заохочення // Твори в семи томах. – Т. 5. – С. 132.

³ Блонський П.П. Возрастные особенности детей // Избранные педагогические произведения. – М., 1961. – С. 466.

⁴ Крупська Н.К. Про виховну роботу // Педагогічні твори в десяти томах. – Т. 3. – С. 642.

Як загальне поняття, вимога – це норми й правила, яким хто-небудь повинен підлягати, це зобов'язання чи примус робити саме так, а не інакше.

Педагогічна вимога – це метод виховання, метою якого є реалізація педагогічного впливу на свідомість вихованця з метою викликати, стимулювати чи загальмувати окремі види його діяльності. Вимога має бути доцільною, чітко сформульованою, зрозумілою й посильною для дітей. Вимоги реалізуються в особистому спілкуванні педагога з дітьми, висунення вимоги передбачає контроль за її виконанням. Найзагальнішим засобом організації вимоги є режим дня для дітей і підлітків, побудований на певних педагогічних і гігієнічних вимогах.

Існують різні форми вимог, які педагог обирає залежно від конкретної педагогічної ситуації. Вимога може бути у формі поради чи переконання, у формі довіри чи невіри, прохання, натяку, схвалення чи засудження, погрози.⁵

А.С. Макаренко вказував на важливу роль вимоги у вихованні дітей, він підтримував думку прогресивних педагогів ХІХ ст. про те, що вимоги є основою дисципліни, якщо їх розглядати як регламент життя дитячого колективу. Макаренко писав, що без щирої, одвертої, певної, палкої і рішучої вимоги не можна починати виховувати колектив, і той, хто думає почати з хитких, підлабузницьких умовлянь, робить помилку.⁶

Кращому з'ясуванню сутності педагогічної вимоги у спадщині А.С. Макаренка допомагає її розгляд крізь призму функцій спілкування. Процес виховання можна вважати результативним за умов, коли поставлена вихователем вимога стимулює у вихованця самосвідомість, самодисципліну, вимогливість до самого себе.

Перехід вимоги, що поставлена ззовні, у вимогу до самого себе, можливий на основі педагогічної взаємодії між

---

⁵ Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. – Київ: Либідь, 1997. – С. 52.

⁶ Там само. – С. 135.

вихователем і вихованцями. Педагогічна вимога виникає тоді, коли метою спілкування стає залучення вихованців до досвіду і цінностей вихователя, ініціатора спілкування. Але не виключається й ситуація, коли метою спілкування є залучення ініціатора спілкування до цінностей вихованців.

Педагогічна вимога – це складова педагогічної технології, що сприяє досягненню виховних цілей. Трансформовані в особистісні якості педагогічні вимоги виступають показником рівня вихованості.

Макаренко писав, що вимога – це та лінія, яку необхідно затвердити. Він установив чотири стадії розвитку методу вимоги, які виступають у єдності зі стадіями розвитку колективу:

Перша – “...вимога, висловлена у формі, що не допускає заперечення”; друга стадія розвитку, коли на бік вихователя перейшли активісти, коли створилося ядро колективу. Третя стадія розвитку вимоги, коли вимагає колектив; і загальний результат вимог, коли кожний вихованець вимагає від себе і найбільше цікавиться своєю поведінкою.⁷

На стадії становлення колективу передбачається незаперечна підтримка дисципліни, порядку: всі вказівки і розпорядження йдуть від вихователя, який бере на себе повну відповідальність за вихованців.

Узагальнюючи досвід виховної роботи трудової колонії імені М. Горького в 1922 р., Макаренко писав, що вони багато від чого відмовились, що було в дореволюційній школі, але не відмовились від дисципліни, від строгого порядку в роботі, від шанобливого ставлення до книги, а найголовніше не відмовились від постійної напруженої уваги до того, що ми робили, і від того, що нас чекає в майбутньому.⁸

У перші роки роботи колонії Макаренко вважав необхідним гармонійне поєднання виховання і навчання, щоб

---

⁷ Там само. – С. 137.

⁸ Макаренко А.С. Опыт образовательной работы в Полтавской трудовой колонии им. М. Горького // Пед. соч. в восьми томах. – Т. 1. – С. 19.

освітня робота не відставала від дисциплінуючих вимог. Але з часом педагог переконався, що основним завданням перевиховання є подолання нездорового соціально-морального досвіду. Це подолання досягається шляхом організації об'єднання, громади, з точною і відкритою вимогою, що ставиться до особистості, з точною і відкритою відповідальністю.⁹

І вже через рік, даючи характеристику виховного процесу в колонії ім. М. Горького, Макаренко зазначає, що загальний розвиток виховної системи колонії відбувся за планом від авторитарно-вимогливого тону до робочого самоврядування. Макаренко зумів віднайти таку форму вимоги, яка стимулювала вихованців, відповідала їхнім інтересам завдяки включенню у господарювання й адміністративну роботу; педагогічна рада знайшла можливість і завідування господарством передати вихованцям. З середини літа почала функціонувати рада командирів як вищий господарський орган ... Покарання майже забуто...¹⁰

Ці зміни відбулися на основі реалізації тісного зв'язку господарської діяльності і процесу виховання. На думку Макаренка, самостійне господарювання запобігає розвитку споживацьких настроїв, внаслідок чого метод педагогічної вимоги досягає якісно нового рівня.

З попереднього часу відомими є два види педагогічної вимоги: вимога учителя до учня і вимога учителя до групи учнів. Макаренко реалізував третю, нову форму вимоги: вимогу колективу до вихованця у формі громадської думки. За цієї форми вимоги кожен вихованець колективу потрапляє в ситуацію не лише того, хто ставить вимогу, але й того, хто виконує вимогу. Така ситуація відкриває вищу ефективність для реалізації вимоги до себе.

Початкова стадія розвитку вимоги, як і наступні, характеризується не лише особливим впливом педагога на

---

⁹ Там само.

¹⁰ Там само. – С. 31.

вихованця, але й різноманітним впливом колективу на особистість.

Велике значення в практиці виховання Макаренка мало не лише словесне формулювання вимоги, але й відповідна організація виховного середовища. Методику, яка відкриває можливість виховання уміння й готовності виявити зусилля особистості з метою стати кращим, вперше запропонував Макаренко положенням, що відоме як “авансування особистості”, яке можна розглядати як форму вимоги колективу до особистості. Сутність її полягає у наступному.

Якщо загін як нагороду одержує дозвіл відвідати театральний спектакль, то в театр йдуть і відмінники, і ті, хто не одержав відмінних оцінок, і навіть невстигаючі.

Такий захід Макаренко вважає надзвичайно корисним, вбачаючи в ньому моральне зобов'язання у наступному місяці стати відмінником або домогтися певних успіхів. Таким педагогічним заходом створюється ситуація, коли вихованці в силу обставин добровільно ставили перед собою певну ціль і прагнули досягти її.

Запропонований метод “авансування особистості” стає успішним методом самовиховання. Виникає питання, чи за таких умов не може скластися ситуація, що вихованець постійно одержуватиме не зароблені ним блага? Але в системі Макаренка не могло виникнути такого явища, оскільки цей же загін був у повному складі не лише в театрі, але й при виконанні іноді не дуже приємних трудових завдань.

Доповідь Макаренка на засіданні секції соціального виховання в Українському науково-дослідному інституті педагогіки у березні 1928 року свідчить про вагомішу методологічну основу його педагогічних поглядів. Теоретичний інтерес становлять думки Макаренка про виховання почуття обов'язку, що постає також як особистісно-трансформована вимога: Макаренко вважає, що поняття обов'язку є переживанням своїх обов'язків по відношенню до колективу.

“Виходячи з ідеї обов'язку, не можна сказати, що наш вихованець буде лише лояльною людиною. Все виховання повинно розвивати почуття обов'язку”.¹¹

Макаренко вважав, що лише серйозна система вимог до людини зможе привести до того, що у нас буде розвиватися передусім вимога до себе. “Це найважча річ – вимогливість до себе...”.¹² Макаренко писав, що від інших вимагати легко, а від себе... “І я дуже вдячний моєму комунарському колективу ім. М. Горького та ім. Ф.Е. Дзержинського за те, що у відповідь на мої вимоги до них вони ставили вимоги до мене. Я вчився у моїх комунарів, як бути вимогливим до себе. І кожен може вчитися в інших людей, але це важка річ”.¹³

Досягнення загального показника вимоги, коли кожний вихованець вимагає від себе і більше всього цікавиться своєю поведінкою, передбачає передусім виховання загального стилю. На думку Макаренка, ознаки стилю, його особливості виховуються у всіх напрямках життя колективу. При цьому педагог вважає, що зовнішня форма часто визначає і саму сутність. З огляду на це до вимог щодо організації дитячого колективу педагог відносив і його зовнішню красу. Красиве життя дітей повинно бути обов'язковим. Макаренко незастережно вимагав від кожного вихованця додержання правил санітарії, особистої і громадської гігієни, прибирання приміщень, чистого охайного одягу.

Особливу увагу приділяв педагог здоров'ю вихованців, їх життєрадісному, веселому настрою. Важливою ознакою стилю Макаренко вважав мажор, відчуття власної гідності, зовнішню зібраність, підтягнутість, що є свідченням діловитості, бадьорості. На думку Макаренка, відчуття захищеності виникає там, де є гордість колективу, де є вимога до кожної особистості,

---

¹¹ Макаренко А.С. Доклад на засіданні секції соціального виховання Українського научно-дослідницького інституту педагогіки // Пед. соч. в восьми томах. – Т. 1. – С. 77.

¹² Макаренко А.С. Комуністичне виховання і поведінка // Твори в семи томах. – Т. 5. – С. 400.

¹³ Там само. – С. 401.

де кожний відчуває себе захищеним від насилля, самодурства, знуцання.

Разом з цим А.С. Макаренко усвідомлював, що, якщо лише привчати, вимагати, наполягати, то станеш сторонньою силою, можливо, корисною, але не близькою, і тому вважав, що вихователю необхідно бути тим, хто не лише тяжіє над колективом, але й тішить колектив. У цьому зв'язку він вважав, що вихователь повинен бути естетично виразним, мати якийсь “блиск”, бути таким же радісним, як колектив.¹⁴

Вимогою до стилю колективу Макаренко вважав також діяльність, що дозволяла дітям відчувати, уявляти себе чимось значущим. Через те однією з форм вимоги можна розглядати організацію виховання на основі слідування зразку, прикладу, що відкриває можливість для виявлення персональних зусиль особистості. Відомо, що кожний підліток може виховувати себе на прикладі конкретної особи чи героя художнього твору.

У праці “На порозі третього десятиріччя” Макаренко писав про те, що свої педагогічні вимоги він повинен був формувати між вимогами вільного індивідуалізму і “формалістичними спокусами зовнішньої муштровки”.¹⁵ Щодо вимог, то, на його думку, вони повинні мати як різні форми, так і різний зміст в залежності від конкретних завдань виховання, особливо в індивідуальній роботі. До ідеї про диференціацію вимог, зумовлених педагогічною доцільністю, Антон Семенович повертається і в своєму останньому виступі 29 березня 1939 року. На його думку, втілити вищий рівень вимогливості і педагогічної доцільності означає затвердити стиль виховання, що найбільше відповідає характеру суспільства і віковим особливостям дитинства і юності.

Метод педагогічної вимоги Макаренка не виключає і крайньої форми, так званого “методу вибуху”. “Вибухом” Макаренко називав доведення конфлікту до крайньої межі, до такого стану, коли вже немає можливості ні для якої еволюції.

---

¹⁴ Там само. – С. 201.

¹⁵ Там само. – С. 347.

Від вихованців “методу вибуху” вимагав необхідності негайно приймати рішення. Поставлені в таку ситуацію вихованці відмовляються від багатьох намірів, віддаючи перевагу новим зразкам.

На прикладі “методу вибуху”, як його застосував Макаренко, найбільш яскраво проявляється дія всезагального педагогічного закону єдності самовиховання і виховання, перетворення вимоги, поставленої ззовні, у вимогу, що пред'являється самому собі.

Макаренко був переконаний, що виховання дисциплінованої особистості передбачає також формування уміння стримувати себе, управляти своєю поведінкою. Гальмування, стримування себе Макаренко розглядав як активний процес, зумовлений свідомим виконанням відповідних вимог. Здатність стримувати себе повинна стати звичкою, яка необхідна для виховання волі, адже лише вольова особистість здатна управляти своєю поведінкою і своїми вчинками. Уміння стримувати себе зумовлює виховання високої дисциплінованості й організованості. Вихованці Макаренка розуміли, що “... людина без гальма – це зіпсована машина”.

Категорія педагогічних вимог, як вона постала в працях Макаренка, сприяла розвитку педагогічної теорії, появі нових положень про виховання. Вихованість, до якої прагнув педагог у результаті постановки своєї вимоги, не суперечила загальнолюдським цінностям і відповідала прогресивним тенденціям розвитку суспільства.

Простежуючи розвиток методу педагогічної вимоги у спадщині А.С. Макаренка можна установити, що його педагогічна система розвивалася від “авторитарно-вимогливого тону до робочого самоврядування”, в 30-ті роки вона прийшла в суперечність з суспільним розвитком, що здійснювався у протилежному напрямі – від відносного демократизму до авторитарного управління, а потім до деспотії.

Отже, вітчизняна педагогіка періоду 20-30-х років характеризується інтенсивним розвитком педагогічних понять. Метод вимоги, як її розробив і реалізував А.С. Макаренко,

втілила якісно вищу форму вимоги, показовим для якої, у порівнянні з попередніми і з сучасними йому педагогами, були істотні зміни обсягу і змісту.

Вивчення педагогічних праць Макаренка дає можливість установити, що розвиток методу вимоги розширює обсяг факторів, які сприяють удосконаленню методики виховання з одночасним поновленням і модифікацією традиційних форм, методів і установок. Так, крізь призму методу вимоги можна розглядати формування правильних звичок, що виступає результатом перетворення вимоги, поставленої вихователем перед вихованцем, у вимогу до себе.

Шляхи рішення поставлених завдань педагог вбачає в організації дитячого життя як досвіду, за яким формуються певні звички.

Макаренко розробив і реалізував систему вимог до організаційної структури колективу, до кількісного складу загону, до виховного активу, до командирів, вихователів.

Вимоги до загону як до первинного колективу були доведені у нього до досконалості, як і вимоги загону до особистості. Макаренко писав, що у колективі різних вікових рівнів типи захоплень різні, життя первинного колективу організується складніше, вимагає більше зусиль від окремих його членів і старших, і молодших, ставить до тих та інших більші вимоги, як наслідок дає більший виховний ефект.

Вважаючи колективну працю ефективним засобом виховання, Макаренко розробив вимоги до її організації. Він науково обґрунтував, що у продуктивній праці дітей слід керуватися виховними, а не виробничими завданнями, які відповідають віковим і інтелектуальним можливостям, а, найголовніше, мають бути невіддільною частиною всієї системи виховання і освіти.

Вивчення педагогічної спадщини А.С. Макаренка на предмет з'ясування відношення педагога до покарання дає можливість установити еволюцію: від рішучої вимоги застосувати покарання до думки про відмову від нього. Так, у 1928 р. він вважав, що здійснення будь-якої дисципліни

неможливе без покарань, а в 1937 році вважає, що в хорошій сім'ї покарань ніколи не буває, і це – вірний шлях сімейного виховання.¹⁶

Розвиваючи вчення А.С. Макаренка про метод вимоги, сучасні українські педагоги установили, що метод вимоги зумовив появу і розвиток такої професійно значущої якості особистості педагога, як вимогливість, яка виявляється в системі впливів на учнів для досягнення певного педагогічного результату. Вони установили, що як елемент діяльності вимогливість буває продуктивною, малопродуктивною і непродуктивною. За умов продуктивної вимогливості педагог не тільки стимулює досягнення певного результату, а й водночас спирається на знання про те, якими засобами його можна досягти.¹⁷

Розглядаючи діяльність А.С. Макаренка у контексті наведеного визначення поняття вимогливість, можна зробити висновок, що вона була високо продуктивною. Серед трьох тисяч безпритульних, яких виховував А.С. Макаренко, керуючись своїм методом вимоги, жоден не повернувся в світ злочину. Застосовуючи свою педагогічну технологію, складовою якої є також метод вимоги, А.С. Макаренко домігся високих показників у перевихованні малолітніх правопорушників.

Отже, вимоги, розроблені і реалізовані Макаренком у практиці виховної роботи, сприяли створенню умов для виникнення кращої організації виховання, результатом якого стала поява нової інтегральної якості особистості, нової вихованості, що включала дисциплінованість, організованість, відповідальність за свої вчинки, готовність до самовиховання, відмову від недоліків власної поведінки, уміння стримувати себе, управляти своєю поведінкою.

---

¹⁶ Макаренко А.С. Лекції про виховання дітей. Загальні умови сімейного виховання // Твори в семи томах. – Т. 4. – С. 335-344.

¹⁷ Професійна освіта: Словник. Навч. посіб. / Уклад. С.У. Гончаренко та ін.; За ред. Н.Г. Ничкало. – К.: Вища шк., 2000. – С. 42.

Неллі АБАШКІНА

Метод требовательности в системе воспитания

А.С. Макаренко

Резюме

Изложены результаты исследования педагогического наследия А.С. Макаренко с целью раскрытия сущности метода педагогического требования и его реализации в практике воспитательной работы, а также его значения для развития теории и практики воспитания в современных условиях.

Nelly ABASHKINA

The method of Demand in the A.S. Makarenko's System of Upbringing

Summary

The article contains an account of the results of pedagogical heritage of A.S. Makarenko for the purpose of opening the essence of pedagogical requirement method and its realization in educational work practice, also its significance for the theory and praxis development of education under the modern conditions is noted.